

انواع ریسک بانکی، مدیریت ریسک و نظارت مبتنی بر ریسک

غلامرضا شاهرخی

کلیات

Domino Effect و کل نظام بانکی را با مشکل جدی مواجه سازد. در مواردی نیز مشکل از مرزهای کشور عبور کرده و یک منطقه از جهان درگیر مشکلات مالی می‌شود.

با توجه به مراتب فوق، موضوع نظارت و کنترل بر بانکها، با رویکرد ریسک، به عنوان یک مساله مهم بین‌المللی مورد توجه نهادهای بین‌المللی ذیربط قرار گرفت و بانک‌های مرکزی کشورهای عضو گروه ۱۰ (G10) در سال ۱۹۷۴ کمیته بال (Basel Committee on Banking Supervision) را در زیرمجموعه بانک تسویه بین‌المللی (Bank for International Settlements - BIS) مستقر در شهر بال سوییس بنیان نهادند. توصیه‌ها و رهنمودهای کمیته فوق صرفاً برای مقامات نظارتی کشورهای عضو لازم‌الاجرا می‌باشد، ولی از آنجایی که توصیه‌ها و نظریات این کمیته به شدت از سوی صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی مورد حمایت قرار گرفته است، لذا مقامات نظارتی سایر کشورها نیز تطبیق وضعیت نظارتی خود را با دستورالعمل‌های صادره توسط کمیته بال به تدریج در دستور کار قرار دادند.

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران نیز چند سالی است که در چارچوب "پروژه تجدیدساختار بخش نظارت" اقداماتی را با همکاری سازمان‌های بین‌المللی (و به‌ویژه صندوق بین‌المللی پول در زمینه تغییر شیوه نظارت از نظارت تطبیقی (Compliance - Based Supervision) به نظارت مبتنی بر ریسک (Risk - Based Supervision) آغاز نموده و تا زمان حاضر، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌هایی را در مورد سرمایه پایه (Capital Base)، نسبت کفایت سرمایه (Capital Adequacy Ratio)، تسهیلات و تعهدات کلان (Large Exposure)، وضعیت باز ارزی (Net Open Position)

بانکداری در ذات خود با ریسک‌های متعددی مواجه می‌باشد و امروزه با ورود تکنولوژی پیشرفته و پیچیده‌تر شدن این فعالیت و از جمله ظهور بانکداری الکترونیکی، پدیده ریسک بیش از پیش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است.

از آنجا که از لحاظ نظری، حذف انواع ریسک غیرممکن می‌باشد، بنابراین، شناسایی و مدیریت آنها به عنوان تنها راه حل ممکن مطرح می‌شود. فقدان این رویکرد و یا عدم توجه لازم و کافی به مقوله ریسک در سیستم مالی و به‌ویژه بانکها در جهان، بحران‌های مالی کوچک و بزرگ در سطح کشوری و در مواردی در سطح منطقه‌ای (مانند بحران سال ۱۹۹۷ آسیای جنوب شرقی) را به همراه داشته است و می‌توان گفت که بیشتر کشورها در بخش مالی خود حداقل یک بار با مشکل و یا بحران مواجه شده‌اند.

هرچند که ناکامی‌های نظام بانکی ممکن است به صورت یک حادثه غیرمترقبه و ناگهانی ظاهر شوند، اما غالباً اطلاعاتی مناسب در دسترس است که می‌تواند آسیب‌پذیری نظام بانکی را در مقابل بحران از قبل اعلام کند. در این رابطه باید شاخص‌های قابل‌اعتمادی را (مثلاً در مورد تغییرات سرمایه و افزایش مطالبات معوق) شناسایی نمود و مراقب تغییرات و وضعیت آنها بود.

به‌طور کلی، نظام بانکی با ریسکی تحت‌عنوان ریسک سیستمی (Systemic Risk / Systemwide Failures) رودررو می‌باشد، بدین ترتیب که مشکل حاد یا ورشکستگی یک بانک، به علت خدشه‌دار شدن اعتماد عمومی و همچنین ارتباط مالی مسلم بانکها با یکدیگر، می‌تواند به سرعت به سایر بانکها سرایت نماید / (Contagion Effect)

اشاره

انواع ریسک بانکی و روش‌های مدیریت آنها، موضوع ویژه این شماره است با مقالاتی به شرح زیر:
۱- نظری اجمالی بر انواع ریسک بانکی، مدیریت ریسک و نظارت مبتنی بر ریسک.

۲- عناصر اساسی نظام یکپارچه مدیریت ریسک.

۳- اصول مدیریت ریسک اعتباری کمیته بال.

۴- نکاتی درباره کسب‌وکار ریسک عملیاتی.

۵- مدیریت ریسک و ریسک اعتباری در بانکها، با نگاهی به بانکداری الکترونیک و وضعیت ریسک اعتباری در ایران.

۶- فرایند عملیاتی مدیریت ریسک کشوری.

امیدواریم که این مجموعه، دستمایه‌ای نظری - و بعضاً کاربردی - باشد برای مدیران سیستم بانکی کشور در راه پرمخاطره‌ای که در پیش پایشان گسترده شده است.

بانک و اقتصاد

NOP) و... به بانکها ابلاغ نموده است.

لازم به اشاره است که از جمله توصیه‌های مهم منتشره (در سال ۱۹۹۷) توسط کمیته بال، همانا اصول محوری نظارت کارا و موثر (Core Principles for Effective Banking Supervision) می‌باشد که در آن به ۲۵ اصل کلیدی نظارت و کنترل بر بانک بر مبنای ریسک اشاره شده است. این اصول امور و مسایل مربوط به یک بانک در زمان تاسیس، دوران فعالیت و در صورت ناکامی احتمالی تا پایان عمر آن (Cardle to Grave) را پوشش می‌دهد.

امروزه "اصول محوری" به عنوان یک مرجع مهم و اساسی نهادهای نظارتی بسیاری از کشورها شناخته شده و به عنوان معیار سنجش درجه پیشرفت و کارایی نظارت بانکی در کشورهای مختلف بشمار می‌آید. همانطور که اشاره شد، اصول محوری، موردقبول دو سازمان عمده مالی بین‌المللی، یعنی صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی بوده و این دو نهاد هم با اتکای به اصول یادشده، در برنامه‌های مشترک تحت‌عنوان برنامه ارزیابی بخش مالی (Financial Sector Assessment Program - FSAP) چندین کشور (از جمله ایران) را مورد ارزیابی قرار داده‌اند. ذیلاً سرفصل‌های کلی اصول محوری از نظر می‌گذرد:

۱) اصل یک، به پیش‌شرط‌های لازم برای اعمال نظارت بانکی موثر اشاره دارد و از جمله این که نهاد نظارتی ضمن داشتن مسوولیت و اهداف روشن، استقلال عمل و نیروی کار مجهز، در چارچوب قانونی مناسب، حق اعطای مجوز، اعمال نظارت، اقدامات اصلاحی لازم (و از جمله ابطال مجوز) را خواهد داشت. بدیهی است که اعمال نظارت موثر، با دسترسی به اطلاعات و آمار و گزارش‌های مالی شفاف بانک ملازمه دارد.

۲) اصل دو تا پنج، بر اعطای مجوز تاسیس بانک و ساختار مالکیتی آن اشاره دارد، از جمله این که اولاً، دامنه فعالیت بانک باید به روشنی تعریف شده باشد و ثانیاً، مقام نظارتی حق رد یا قبول تقاضای تاسیس بانک را پس از بررسی‌های بنیادی در مورد برنامه عملیاتی بانک، ارزیابی موسسان و مدیران ارشد و سرمایه بانک خواهد داشت و ثالثاً، انتقال مالکیت در بانک صرفاً با نظر مسوولان نظارتی صورت خواهد گرفت.

۳) اصول شش لغایت ۱۵، مقررات و لازمه‌های اعمال نظارت موثر را شامل می‌شود که از آن جمله رعایت حداقل سرمایه و نسبت کفایت سرمایه، ارزیابی کیفیت دارایی‌ها و ذخیره‌گیری، رعایت سقف فردی و کلی تسهیلات، وجود سیستم مدیریت ریسک، کنترل داخلی جامع متناسب با بزرگی فعالیت‌های بانک و وجود دستورالعمل‌های لازم در مورد اصل "مشتري خود را بشناسید - Know Your Customer)

(KYC) در بانک را می‌توان نام برد.

۴) اصول ۱۶ تا ۲۰ به شیوه‌های نظارت بر بانک اشاره دارد، بدین ترتیب که نظارت کارا و موثر باید از طریق نظارت غیرحضور (Offsite - Supervision) و نظارت حضوری (Onsite - Supervision) و لازمه‌های آن (تماس مستمر بازرسان با مدیریت بانک، دسترسی کامل آنان به اطلاعات و آمار جهت بررسی و تجزیه و تحلیل موقعیت مالی بانک، تعیین درجه صحت و دقت اطلاعات و آمار بانک با کمک حسابرسان مستقل) صورت پذیرد.

۵) اصل ۲۱، به صحت رویه‌ها و دستورالعمل‌های حسابداری بانک اشاره می‌نماید، به ترتیبی که تصویری واقعی و شفاف از موقعیت مالی بانک و سودآوری را نشان دهند.

۶) اصل ۲۲، به اختیار قانونی مقام نظارتی در مورد اعمال اقدامات اصلاحی (Corrective Action) در زمانی که بانک مقررات احتیاطی را رعایت ننماید، اشاره دارد.

۷) اصول ۲۳ تا ۲۵ هم به اعمال نظارت بر بانک فعال در سطح بین‌المللی اشاره دارد.

انواع ریسک و مدیریت آن

ریسک در لغت به مفهوم امکان یا احتمال تحقق نیافتن انتظارات، بروز خطر یا روبروشدن با خطر، صدمه دیدن، کاهش درآمد و زیان دیدن می‌باشد.

مهمترین انواع ریسک نیز عبارتند از ریسک اعتباری (Credit Risk)، ریسک بازار (Market Risk)، ریسک نقدینگی (Liquidity Risk)، و ریسک عملیاتی (Operational Risk)، که ذیلاً به‌طور اجمال مورد بحث قرار می‌گیرند.

۱) ریسک اعتباری: احتمال عدم برگشت اصل و فرع تسهیلات اعطاشده را ریسک اعتباری می‌نامند که معمولاً به علت تنزل وضعیت مالی و یا ورشکستگی دریافت‌کننده تسهیلات روی می‌دهد. ریسک اعتباری در شرایط حاضر نیز (همانند گذشته) عمده‌ترین سهم را در ناکامی و ورشکستگی بانک‌ها برعهده دارد. بدین ترتیب، نظارت و کنترل بر این ریسک از اهمیت بسیار ویژه‌ای برخوردار می‌باشد.

برای مدیریت و کنترل ریسک اعتباری توجه به موارد زیر ضروری است:

- تدوین مقررات و دستورالعمل‌های لازم به منظور سامان‌بخشی به فرایند اعطای تسهیلات.
- شناخت هرچه کاملتر متقاضی تسهیلات، بررسی وضعیت اعتباری‌اش در شبکه بانکی و تعیین درجه اعتباری آن.
- تجزیه و تحلیل پروژه‌ها به صورتی مطلوب و تصویب آنها در کمیته اعتباری.

باتک مرکزی جمهوری اسلامی ایران نیز چند سالی است که در چارچوب "پروژه تجدیدساختار بخش نظارت" اقداماتی را با همکاری سازمان‌های بین‌المللی آغاز نموده تا شیوه نظارت را از "نظارت تطبیقی" به "نظارت مبتنی بر ریسک" تغییر دهد.

حذف ریسک از لحاظ نظری غیرممکن است. بنابراین، شناسایی و مدیریت انواع ریسک، به عنوان تنها راه‌حل ممکن مطرح می‌شود.

- ارتقای سیستم‌های کامپیوتری و کنترل و نظارت مستمر بر آنها.

- ارتقای سیستم کنترل داخلی.

- آموزش کارکنان.

- به‌کارگیری تخصص‌های لازم متناسب با پیچیدگی امور بانکی.

لازم به اشاره است که در حال حاضر، محاسبه و برآورد دقیق یک معیار پیشرفته برای سنجش ریسک عملیاتی در دستور کار کمیته بال قرار دارد.

نظارت مبتنی بر ریسک (Risk-Based Supervision)

نظارت مبتنی بر ریسک از سوی مقام نظارتی از دو طریق اعمال می‌گردد:

۱) نظارت غیرحضوری (Offsite - Supervision):

این شیوه نظارت، متکی بر دریافت صورت‌های مالی، گزارش‌های مالی جدید، آمار و اطلاعات گوناگون و متعاقباً بررسی و تجزیه و تحلیل آنها می‌باشد. این شیوه نظارت که بدان سیستم هشدار سریع (Early Warning System - EWS) نیز گفته می‌شود، می‌تواند به‌طور مستمر در زمان‌های کوتاه (فصلی، ماهانه، هفتگی) صورت پذیرد. بدیهی است که کارا و موثر بودن این شیوه نظارت، قطعاً با صحت، دقت، به‌هنگام‌بودن آمار و اطلاعات و همچنین استعانت از سخت‌افزار و نرم‌افزار مناسب ملازمه خواهد داشت.

۲) نظارت حضوری (Onsite - Supervision):

شیوه نظارت از طریق حضور در بانک (به‌طور معمول ادارات مرکزی) و عمدتاً به استناد مسایل و نقاط ضعف مطروحه در گزارش نظارت غیرحضوری صورت می‌گیرد. تایید صحت جریان مستمر اطلاعات به بخش نظارت غیرحضوری و همچنین قضاوت نهایی در مورد کارایی مدیریت بانک، از وظایف بخش نظارت حضوری می‌باشد.

فرایند نظارت غیرحضوری

نظارت غیرحضوری شامل مراحل جمع‌آوری و دریافت اطلاعات از بانک، تجزیه و تحلیل اطلاعات، رتبه‌بندی بانک، اقدامات اصلاحی و پیگیری می‌باشد که ذیلاً به‌طور اجمال به بحث در مورد آنها پرداخته می‌شود.

۱) جمع‌آوری و دریافت اطلاعات از بانک: این بخش،

مهمترین بخش از پروسه نظارت غیرحضوری را تشکیل می‌دهد، زیرا انجام مطلوب مراحل بعدی، اتکای کامل به صحت و دقت و ارایه به‌هنگام اطلاعات و آمار خواهد داشت. در این ارتباط، ضرورتاً فعالیت گسترده‌ای در بانک‌ها باید صورت پذیرد که محتاج گزارش ویژه خواهد بود. اما در شرایط حاضر، صرفاً به

- تعیین سطوح تصمیم‌گیری در اعطای تسهیلات با مبالغ مختلف.

- تعیین سقف تسهیلات قابل‌اعطا به مشتری و وثیقه‌های لازم.

- رعایت تنوع در اعطای تسهیلات (مانند صنایع و فعالیت‌های مختلف اقتصادی، مناطق جغرافیایی گوناگون).

- قیمت‌گذاری تسهیلات به نحوی که نرخ سود تسهیلات اعطایی، حداقل هزینه تجهیز منابع، هزینه‌های عمومی بانک، زیان‌های احتمالی و سپرده‌های قانونی را پوشش دهد.

- تعیین جریمه تاخیر و دیگر هزینه‌ها در صورت معوق شدن تسهیلات.

محاسبه نسبت‌کفایت سرمایه بانک در مقاطع زمانی مشخص.

- توجه مستمر به کیفیت دارایی‌ها، سهم مطالبات سررسید

گذشته و معوق و ذخیره‌گیری مناسب (ذخیره عام و خاص).

- گزارش‌دهی وضعیت مطالبات سررسید گذشته و معوق و

تسهیلات مشکل‌دار به مقامات عالی بانک (هیات‌مدیره).

- برخورداری از سیستم اطلاعاتی کارا.

۲) ریسک بازار: خطا در پیش‌بینی نرخ‌های مختلف در

بازار از قبیل نرخ تورم، بهره و ارز را ریسک بازار می‌نامند.

مدیریت ریسک بازار از طریق ابزارهای مشتقه مالی

(Derivatives) که شامل معاملات آتی (Futures)، سلف

(Forward)، اختیار (Option) و سوآپ (Swap) می‌باشد، تا

حدودی قابل‌انجام است.

۳) ریسک نقدینگی: احتمال عدم‌توانایی بانک برای

اعطای تسهیلات و یا پرداخت به‌موقع دیون (سپرده‌ها) را

ریسک نقدینگی می‌نامند. اشاره می‌نماید که عدم‌هماهنگی

بین سررسید پرداخت‌ها (سپرده‌ها) و دریافت‌ها (تسهیلات)

موجب بروز ریسک نقدینگی می‌شود که آن را ریسک

واسطه‌گری نیز می‌نامند.

مدیریت و کنترل ریسک نقدینگی از طرق زیر امکان‌پذیر است:

- سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار با قابلیت فروش سریع.

- هماهنگ‌نمودن سررسید منابع کوتاه‌مدت، میان‌مدت و

بلندمدت با سررسید مصارف کوتاه، میان‌مدت و بلندمدت.

- انعقاد قرارداد با نهادهای مالی دیگر برای دریافت خطوط

اعتباری.

۴) ریسک عملیاتی: احتمال ایجاد مشکل در عملیات و

فعالیت‌های بانک (مانند ایجاد نقص در سیستم‌های

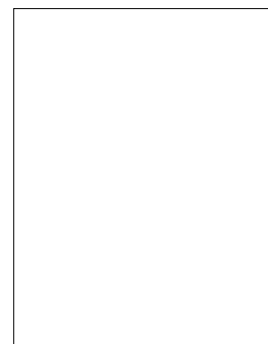
کامپیوتری، سوءاستفاده و تقلب در اسناد بانکی، سرقت و

اختلاس، اختلال در تسویه حساب‌ها، خطاهای عمدی و

غیرعمدی انسانی) را ریسک عملیاتی می‌نامند.

از راه‌های زیر می‌توان ریسک عملیاتی را مدیریت و کنترل

نمود:

اصول محوری نظارت کارا و موثر تمامی امور و مسایل مربوط به یک بانک در زمان تاسیس و دوران فعالیت و در صورت ناکامی احتمالی، تا پایان عمر آن را پوشش می‌دهد.

ریسک اعتباری در شرایط حاضر نیز عمده‌ترین سهم را در ناکامی و ورشکستگی بانک‌ها برعهده دارد.

این نکته اشاره می‌شود که با تمهیداتی باید زمینه تهیه و تنظیم به‌موقع آمار و اطلاعات و گزارش‌های مالی متنوع مورد نیاز شیوه جدید نظارت را فراهم نمود و متعاقباً زمینه دسترسی مقامات ارشد بانک و کارکنان واجد شرایط در هر بانک را از طریق شبکه داخلی فراهم آورد و مآلاً ضمن هماهنگی و برنامه‌ریزی‌های لازم، باید ارسال آن به صورت الکترونیکی به بانک مرکزی صورت گیرد.

۲) تجزیه و تحلیل اطلاعات و رتبه‌بندی بانک: در این بخش، در خصوص رتبه‌بندی بانک توسط مقام نظارتی (که طبعاً براساس نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل اطلاعات انجام می‌شود) مختصراً توضیح داده شده است. رتبه‌بندی بانک توسط مقام نظارتی، معمولاً براساس معیار CAMELS یا معیارهای مشابه صورت می‌گیرد. حروف تشکیل‌دهنده CAMELS به ترتیب نماد کفایت سرمایه (Capital Adequacy)، کیفیت دارایی (Asset Quality)، مدیریت (Management)، سودآوری (Earning and Profitability)، نقدینگی (Liquidity) و ریسک بازار (Sensitivity to Market Risk) می‌باشد.

۲-۱) نسبت کفایت سرمایه: نسبت کفایت سرمایه از تقسیم سرمایه پایه (Capital Base) به دارایی‌های موزون به ریسک (Risk Weighted Assets - RWA) به‌دست می‌آید. اشاره می‌نماید که مقررات دستورالعمل‌های مربوط به محاسبه سرمایه پایه و نسبت کفایت سرمایه قبلاً توسط بانک مرکزی به بانک‌ها ابلاغ شده است.

۲-۲) کیفیت دارایی‌ها: معمولاً کیفیت دارایی‌ها مترادف با کیفیت تسهیلات بانک به‌کار می‌رود. در حال حاضر، تسهیلات اعطایی بانک‌ها در دفتر کل در سه طبقه جاری، سررسید گذشته و معوق قرار می‌گیرد. در طبقه‌بندی تسهیلات با رویکرد ریسک، تسهیلات در پنج طبقه به ترتیب زیر قرار داده خواهند شد: جاری (Current)، مراقبت ویژه (Special Mention)، زیر استاندارد (Sub-Standard)، مشکوک‌الوصول (Doubtful)، لاوصول (Loss).

۲-۳) مدیریت: ارزیابی مدیریت عمدتاً از طریق بررسی موارد زیر صورت می‌گیرد:

- نحوه رعایت مقررات توسط بانک (تعهدات زیرخط، ذخیره عام و خاص، وضعیت بازار ارزی، نسبت دارایی‌های غیرمنقول، تسهیلات کلان، تسهیلات اعطایی به مدیران، سهامداران و شرکت‌های تحت پوشش).
- توانایی تکنیکی، رهبری و اجرایی مدیران ارشد.
- نحوه ارتقای کارکنان.
- کیفیت آموزش کارکنان.
- ارزیابی سیستم کنترل داخلی با توجه به سایر بانک.

- سیستم‌های کنترل ریسک.
- کارایی سیستم اطلاعات و گزارش‌دهی.
۴-۳) سودآوری: ارزیابی سودآوری بانک از طریق محاسبه نسبت‌های مالی مختلف مانند آنچه ذیلاً ملاحظه می‌گردد، صورت می‌گیرد:
- نسبت تفاوت نرخ سود دریافتی از تسهیلات اعطایی و سود پرداختی به سپرده‌ها (Yield Spread).

- نسبت بازده مجموع دارایی‌ها - (Return on Assets - ROA).

- نسبت بازده حقوق صاحبان سهام (Return on Equity - ROE).

- نسبت درآمد عملیاتی به سود خالص (Revenue to Income - RI).

۵-۴) نقدینگی: ارزیابی نقدینگی بانک از طریق نسبت‌های زیر قابل انجام می‌باشد.

- نسبت وجوه نقد، که حاصل تقسیم "جمع وجوه نقد" به "مجموع سپرده‌ها" می‌باشد.

- نسبت نقدینگی، که از تقسیم "جریان ورودی وجوه + خطوط اعتباری" به "جریان خروجی وجوه + خطوط اعتباری اعطایی" به‌دست می‌آید.

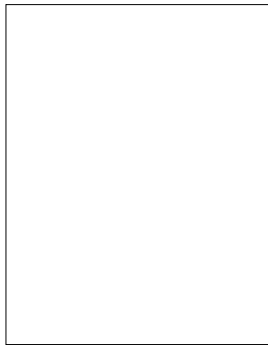
۶-۲) ریسک بازار: در رابطه با ارزیابی ریسک بازار، اقداماتی مانند بررسی برنامه بانک در مواجهه با تغییرات نرخ ارز، نرخ بهره و سود از طریق مقام نظارتی انجام می‌شود. در اینجا این اشاره لازم است که رتبه‌بندی بانک به صورت جزئی و کلی صورت می‌گیرد و دارای پنج سطح (رتبه یک، بهترین وضعیت و رتبه پنج، بدترین وضعیت) می‌باشد.

۳) اقدامات اصلاحی: اقدامات اصلاحی در تناسب با رتبه بانک و ضعف‌ها و اشکالات آن صورت خواهد گرفت و با توجه به مقررات موجود در کشورهای مختلف، از یک تذکر ساده تا ابطال مجوز بانک را شامل می‌شود. از جمله اقدامات اصلاحی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- جرایم نقدی مختلف.
- منع اعطای تسهیلات به مشتریان مرتبط (مانند سهامداران عمده).

- تقاضای افزایش سرمایه.
- منع تقسیم سود.
- منع خرید اموال غیرمنقول.
- توقف افزایش تعهدات زیرخط.
- منع اعطای تسهیلات کلان.
- تجدیدنظر فوری در ذخیره‌گیری مطالبات معوق و ارایه برنامه.

لازم به اشاره است که اقدامات اصلاحی پس از کنترل

صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی، در برنامه‌ای مشترک تحت عنوان "برنامه ارزیابی بخش مالی" بخش مالی چندین کشور از جمله ایران را مورد ارزیابی قرار داده‌اند.

جمع‌آوری و دریافت اطلاعات از بانک، مهمترین بخش از فرایند نظارت غیرحضوری را تشکیل می‌دهد.